

ADALETE ŞAHİT MEKÂNLAR

Padişah Dîvânhâne'de istediği zaman toplantıya katılır, salona açılan kafesli pencereden tartışmaları izler, fakat toplantıya katılanlardan hiçbiri padişahın orada olduğunu bilmezdi.

Abdulkerim YATĞIN*

□ Adalet soyut bir kavram olmakla beraber bazı mekân ve yapılar adaletin somutlaşmış tezahürleridir. Adaletin tesisi, uygulanışı ve sonucu ile alakalı olarak İstanbul'da pek çok yapı örneği görülebilir. Bugün İstanbul'un bir yakasında Avrupa'nın, diğer yakasında dünyanın en büyük adliye sarayını inşa ederken, tarihî seyirde adaletin ve adli sürecin işleyişi ile alakalı yapılara göz atmakta fayda vardır. Yazımızda bazıları adaletin sembolü haline gelen, bazıları ise meçhul kalan yapılardan bir kısmını ele aldık.

Adalet Kulesi

Topkapı Sarayı'na uzaktan baktığımızda, adeta adaletin her şeyden üstün olduğunu ima edercesine, en yüksek yapı olarak üst katı dört pencere, kare, sivri külahlı, 42 metrelik adalet kulesi göze çarpar. Önceleri Kubbealtı, Dîvânhâne-i Hümâyûn, Dergâh-ı Muallâ, Dergâh-ı Âlî; işlevini yitirdikten sonra da Dîvânhâne-i Atik denilen ve sarayın en önemli kurumu olan Dîvânhâne, Adalet Kulesiyle birlikte revaklı bir camiyi andırır. Topkapı Sarayı içinde Kubbealtı denilen yerde Adalet Kasrı'nın hemen yanında yükselen Adalet Kulesi, Osmanlı'nın yönetim kararlarının alındığı yer olmuştur. Burada Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarına padişah bizzat başkanlık etmiştir. Daha sonra

farklı nedenlerle padişahın divanı küçük kafesten takip etmesi uygun görülmüştür. Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde, Bursa ve Edirne Saraylarında padişaha mahsus bu tür localar vardır. Padişahların zaman zaman buradan oturumları izlerken kafese tıklayarak müzakere ve kararlara müdahil olduğu, bazen de kafes perdesini çekerek oturuma son verilmesini işaret ettiği ve vezîriâzamın elçi kabulünü bu kafesten izlediği olmuştur.

Padişah Dîvânhâne'de istediği zaman toplantıya katılır, salona açılan kafesli pencereden tartışmaları izler, fakat toplantıya katılanlardan hiçbiri padişahın orada olduğunu bilmezdi. Bu meclis aynı zamanda yüksek mahkeme işlevi de görmekteydi. Taşra mahkemelerinde sonuçlandırılmayan mahkemeler burada karara bağlanırdı. Herkesin buraya başvurma hakkı mevcuttu. Hatta kaynaklarda "Dîvânhâne-i Âmire'yi görmek için nice vilâyetlerden âdemler gelür, hem maslahatun görür, hem Dîvân-ı Âlî'yi temâşâ ederler idi" denilerek görmek maksadı ile de bazı davaların buraya taşındığı ifade edilmiştir. Yüzyıllarca Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda Adalet Kulesi'nin gözetiminde devam eden bu toplantılar 1800'lü yılların sonlarına doğru bugünkü İstanbul Valilik binası olan Bâb-ı Âlî'ye taşınmıştır.

* Maslak Camii İmam-Hatibi, Şişli.

Ağakapısı

Yeniçeri ağasının makamı olarak kullanılan Ağakapısı Sarayı, Yeniçeri Teşkilatı'nın 1826 yılında kaldırılarak yerine Asâkîr-i Mansûre'nin kurulması ile şeyhülislâma tahsis edilmiştir. Sultan II. Mahmud, Ağakapısı'nın şeyhülislâmlara tahsisi için yazdığı fermanında, yeniçeriliğin bütün hatıralarını silip unutturmak için Ağakapısı adını da yasaklayarak, buraya "Bâb-ı Meşihat-ı Fetvahâne" denilmesini istemiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde 3 Mart 1924 tarihinde şeyhülislâmlık lağvedildiğinde Ağakapısı'nda bulunan binalar "İstanbul Müftülüğü"ne tahsis edilmiştir. Halen Müftülük olarak kullanılan bina Şeyhülislâm Dairesi'nin fetvahâne bölümüdür.

Şer'iyye Sicilleri Arşivi

Ağakapısı'nın 1826 yılında şeyhülislâmlara, 1836 yılında kazaskerlere, nakîbü'l-eşrâf ve İstanbul kadısına sabit bir mekân olarak tahsisinden önce ilmiye sınıfına mensup yüksek dereceli bürokratlar resmî faaliyetlerini kendi konaklarında sürdürmüşlerdir. Bu sebeple bunlara

bağlı müesseselerin düzenli bir kurum arşivi oluşmamıştır. Ancak Osmanlı döneminde adı Sicillât-ı Şer'iyye Mahzeni olarak geçen ve 1892 yılında II. Abdülhamid Han'ın emriyle yaptırılan bina sayesinde şer'iyye sicillerinin kadı konaklarında veya çeşitli cami depolarında yok olmaktan kurtarılıp buraya nakledilerek mahkeme sırasına göre koruma altına alınmasıyla Şer'iyye Sicilleri Arşivi teşekkül etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'nın belli bir dönemdeki ve mahaldeki tüm mahkeme kayıtları burada arşivlenmiştir. Şer'iyye sicil kayıtları umumî, hukukî, idarî, iktisadî ve içtimaî tarihin yanı sıra; kamu, şahıs, aile, miras, eşya-borçlar, ticaret, ceza, usul, icra ve azınlıkların hukuku ile ilgili birçok vesikayı ihtiva etmekte olup, İstanbul'da kurulu 27 şer'î mahkemenin kararlarının yazılı bulunduğu toplam 9872 adet şer'iyye sicil defteri muhafaza edilmektedir. Aynı zamanda binanın zemininde bulunan mahzenlerin bazı suçluların hapsedilmesinde kullanıldığı ifade edilmektedir.

Şer'iyye Sicilleri Arşivi Süleymaniye'de, şeyhülislâmların görevlerini yerine getirdikleri tarihî

Meşihat binasında faaliyet gösteren İstanbul Müftülüğü bünyesinde; cümle kapısının girişinde, sağ taraftaki tek kat üzerine yapılmış müstakil, kârgir bir binada hizmet vermektedir. Sicillerin yerleştirildiği dolaplar II. Abdülhamid'in de iştirâkiyle Yıldız Sarayı marangozhânesinde imal ettirilmiştir.

Meşihat Arşivi

İstanbul Müftülüğü cümle kapısının sol tarafında bulunan Meşihat Arşivi'nde, Şeyhülislâmlık Defterleri, Sicil-i Ahvâl Müdüriyeti Defterleri, Nakîbü'l-eşrafık Defterleri, Anadolu ve Rumeli Kadiaskerliği Defterleri, Mühür Tatbik Defterleri, Sicillât-ı Şer'iyye Kayıt Defterleri ve 19. yüzyılda şeyhülislâmlıkta teşekkül eden meclis ve dairelere ait toplam 5211 defter mevcuttur. Ayrıca son dönem Osmanlı ulemasına ait yaklaşık altı bin civarında tercüme-i hâl (sicil) dosyası mevcuttur. Bu dosyalar içerisinde kadı, nâib, müderris, dersiâm ve vaiz gibi görevlilere ait çeşitli bilgiler yer almaktadır.

Hapishâne-i Umûmî

Sultanahmet Meydanı'nda bulunan, İbrahim Paşa Sarayı 16. yüzyıldan kalan önemli bir mimarî eserdir. Günümüz cezaevlerinin ilk örneklerinden olan Hapishâne-i Umûmî, 1831 tarihinde İbrahim Paşa Sarayı'nın arkasında bulunan avluda yer almaktaydı. Osmanlı'nın batı usûlü ilk modern hapishanesi olup, burada daha çok âdi vakalardan mahkûm hafif yükümlüler bulunurdu. Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi burası ile ilgili "İstanbul'un göbeğine hapishane yaptılar, bir de ne kadar güzel bir yer diye gezdiriyorlar" diyerek serzenişte bulunur. Bu hapishane kısa sürede dolmuş, güvenlik önlemleri yetersiz kalmış, iç işleyişinde sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Hatta o kadar ki mahkûmlar kapı önlerine nargile atarak tüttürmeye ve atölye çalışmalarına katılmamaya başlamıştır.

Hapishanedeki 14-21 yaş arası yükümlüler diğer mahkûmlardan ayrı olarak sibyan koğuşunda tutulmuş, kadınlar için de ayrı bir bölüm oluşturulmuştur. 1 Temmuz 1922 yılındaki kayda göre hapishanede 3 kadın, 4 erkek icra-borç; 12 kadın, 551 erkek hafif suç; 6 kadın, 266 erkek ağır suç olmak üzere 861 kişi bulunmakta idi.

İstanbul'un nazım planını hazırlayan Henry Proust, Sultanahmet'in

kamu binaları için ayrılmasını uygun bularak Adliye Sarayı için bu mekânı önerince, 1939 tarihinde hapishane-nin tasfiyesine karar verilmiştir. Mahkûmların bir bölümü İmralı Adası'na, bir bölümü Üsküdar'daki Paşakapısı Hapishanesi'ne, sadece para borçları olup, saliverilmesi yaklaşanlar da geçici olarak başka bir bölüme nakledilmiş; Haziran ayında yıkımına başlanan Umûmî Hapishane'nin yerine yakın zamanda boşaltılan Sultanahmet Adliyesi inşa edilmiştir.

Sultanahmet Cezaevi

İstanbul Tevkifhânesi olarak bilinen Dersaadet Cina-yet Tevkifhânesi ya da daha sonraki adıyla Sultanahmet Cezaevi 1919'da Mimar Vedat Tek tarafından yapılmış olup, 1919'daki açılışından 1969 yılında mahkûmların Sağmalcılar Cezaevi'ne nakline kadar geçen 50 yıl boyunca Türkiye'nin en ünlü cezaevi olmuştur. Nâzım Hikmet, Aziz Nesin, Kemal Tahir, Necip Fazıl, Vedat Türkali, Çetin Altan, Orhan Kemal gibi tanınmış pek çok kişiyi ağırlayan cezaevi, Sultanahmet Meydanı'nın Marmara Denizi'ne bakan tarafında olup bugün otel olarak kullanılmaktadır.

Baba Cafer Zindanı

Haliç kıyısında, bugünkü Eminönü Haliç İskelesi'nin hemen arkasındaki surların köşesinde kalan Bizans Kulesi, Baba Cafer Zindanı olarak anılır. Osmanlı kaynaklarına göre, Abbasi Hükümdarı Harun Reşid'in Bizans'a gönderdiği Cafer ve Şeyh Maksut isimli iki elçinin, İmparator I. Nikoforos'tan izin alarak Ayasofya'da namaz kılmalarına papazlar tepki gösterince, elçilerin zindana kapatılarak öldürülmeleri emredilmiştir. Cafer'in her gün kendisine vurulan zinciri yok ettiğini görerak Müslüman olup Ali adını alan gardiyanın yardımı ile hücreden çıkan Cafer ve Şeyh Maksut çarpışma sonunda şehit düşmüşlerdir. Osmanlı Dönemi boyunca Kanlıkuyu adıyla anılan kule-nin, zindan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle bir dönem kadın suçlular bu zindanda hapsedilmiştir. Kaynaklarda Baba Cafer Zindanı'na daha çok borcunu ödeyemeyen kimselerin hapsedildiği de nakledilmektedir.

Yedikule Zindanları

İstanbul'u güneybatıdan çevreleyen surlar ve kuleler topluluğundan oluşan Yedikule Zindanları

Yeniçeri ağasının makamı olarak kullanılan Ağakapısı Sarayı, Yeniçeri Teşkilatı'nın 1826 yılında kaldırılarak yerine Asâkîr-i Mansûre'nin kurulması ile şeyhülislâma tahsis edilmiştir.

Bizans hükümdarı I. Theodosius tarafından yapılan zafer takına bitişik olarak II. Theodosius'un yaptırdığı iki kule ile ilk şeklini almıştır. Yine Bizans döneminde eklenen iki kuleye Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı üç ilave kule ile bugünkü hâlini almıştır. Kulelerden biri daha Bizans döneminden itibaren tutuklular ve idam mahkûmları için kullanılmış olup; içinde işkence aletleri, hücreler ve kuyular bulunmaktadır. Bu kuyulardan bir tanesinin deniz ile bağlantısı olduğu ve idam edilen kişilerin kafalarının bu kuyuya atıldığı buradan da denize ulaştığı rivâyet edilmektedir.

Yedikule Hisarı ve Zindanları, fethin ilk yıllarından başlamak üzere uzunca bir dönem devlet hazinesinin muhafaza edildiği ve ganimetlerin toplandığı bir hisar olarak kullanılmış olsa da hafızalara, yerli ve yabancı pek çok mahkûmun hapsedildiği bir zindan olarak kazanmıştır. Hisar, zindan olarak kullanıldığı yıllarda dönemin pek çok ünlü isminin mahkûmiyetine tanıklık etmiştir. Son nefesini cellâdın ellerinde veren meşhurlardan ilki Fatih Sultan Mehmed'in Sadrazamı Mahmut Paşa'dır. Mısır'dan İstanbul'a getirilen son Abbasi halifesi III. Mütevekkil bir müddet burada hapsolünmüştür. Buradaki mahkûmların şüphesiz en önemlisi genç yaşta tahta çıkan Genç Osman lakaplı II. Osman'dır. Genç Osman yeniçeriler tarafından tahttan indirildikten sonra Yedikule Zindanları'na getirilmiş ve burada cellâtlar tarafından katledilmiştir. Trabzon Rum İmparatoru David Komnenos ve oğulları, ve Kırım Hanı Mehmed Giray gibi önemli kişiler de Yedikule Zindanları'nda hapis hayatı yaşamışlardır.

Anames/Anemas Zindanları

Bizans dönemine ait eserler arasında en az bilinenlerinden olan Anames Zindanları, Blakernai Sarayı'nın bir parçası olarak 14 hücreli bir yapı halinde Fatih'de yer almaktadır. Bir yeraltı zindanı hüviyeti taşıyan yapı hakkında doğruluğu kesin olarak bilgilere sahip değiliz maalesef. Adını, Arap asıllı bir Bizans askeri olan Mikhael Anemas'tan aldığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Rivayete göre 1107 tarihinde İmparator Aleksios'a karşı tertip edilen suikast girişiminden dolayı yakalanarak

Osmanlı Dönemi boyunca Kanlıkuyu adıyla anılan kulenin, zindan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle bir dönem kadın suçlular bu zindanda hapsedilmiştir. Kaynaklarda Baba Cafer Zindanına daha çok borcunu ödeyemeyen kimselerin hapsedildiği de nakledilmektedir.

bu zindanın kulesine hapsedilmiştir. Uzun yıllar ciddi anlamda bakımsızlığa terk edilip harabe halde kalan Anames Zindanları, tarihî filmler için plato vazifesi görmüştür. Halihazırda İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılan bir çalışma ile zindan ve çevresinin bir kültür sanat merkezi haline getirilmesi planlanmaktadır.

Cellât Çeşmesi

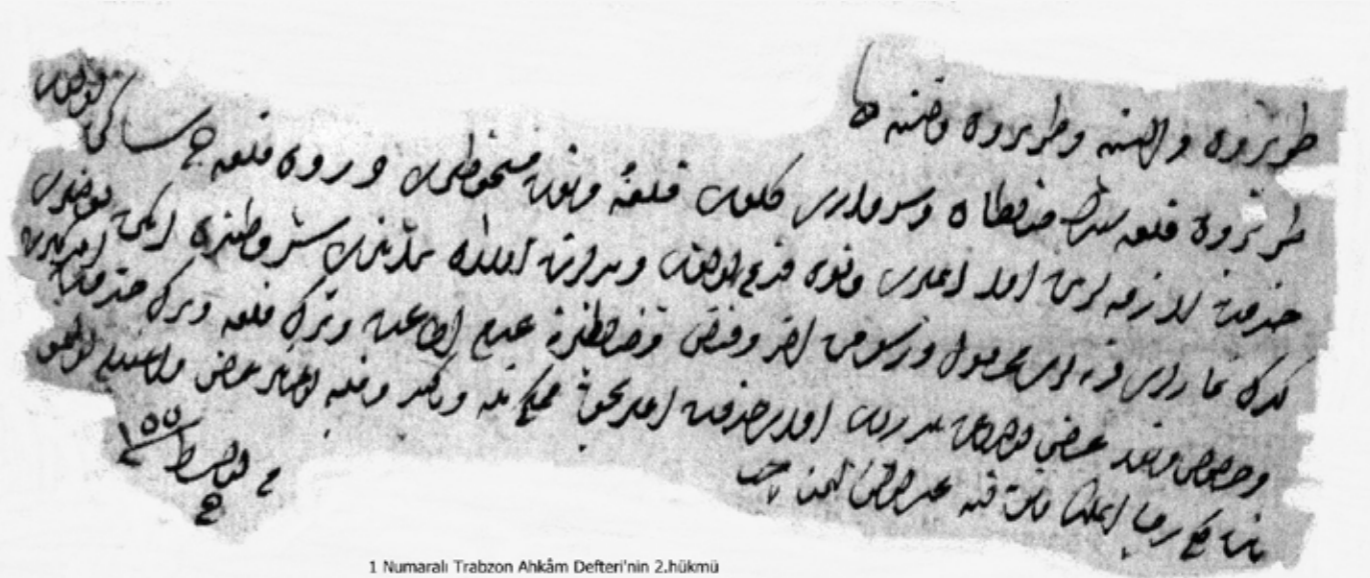
Osmanlı'da idam cezalarını infaz etmek üzere saraylarda cellât bulundurma geleneği XV. yüzyıldan 1826 tarihine kadar devam etmiştir. Siyaseten öldürülmeleri gereken kişiler veya Dîvân-ı Hümâyun'da yargılanıp da, idama mahkûm olanların infazı, Topkapı Sarayı'nın birinci kapısı Bâb-ı Hümâyunla ikinci kapısı Bâbusellâm arasında bulunan "Cellât Çeşmesi/Siyaset Çeşmesi" önünde yapılırdı. Mahkûm Cellât Çeşmesi'nin önüne getirilir ve çeşmenin önündeki taşın üzerine başı konularak bostancıbaşının nezaretinde, cellâtbaşının kılıç darbesiyle idam edilirdi. İnfaz gerçekleşikten sonra cellâtlar, kanlı palalarını veya satırlarını bu çeşmede yıkadıkları için çeşmeye Cellât Çeşmesi denmişti. Bir rivayete göre siyâsî mahkûmların infazının burada olması, bir başka rivayete göre de, siyaset ve idam yetkisinin tek bir kişinin yani padişahın elinde toplanması sebebiyle bu çeşmeye Siyâset Çeşmesi de denilmektedir. Bir dönem cellâtlara da "meydân-ı siyâset ustası" denilmiştir.

Cellât Çeşmesi, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u 1892 yılında ziyareti esnasında saray ve avlu düzenlemesi sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'in emriyle sökülerek Bâb-ı Hümâyun'un içine taşınmış; yerine başka bir yerden getirilen Hamidiye Çeşmesi monte edilmiştir. ■

K A Y N A K L A R

- Ali KARACA, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahîşe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", Hapishane Kitabı, Ed. Ermine G. Naskali, Hilal O. Altun, İstanbul 2010.
- Gülrü NECİPOĞLU, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2007.
- Halil Ethem ELDİM, Yedikule Hisarı, İstanbul 1932.
- J. B. TOVERNIER, Topkapı Sarayında Yaşam, çev. Perran Üstündağ, İstanbul 1984.
- Muhammed PAMUK, Ölümün Soğuk Elçisi Cellât, İstanbul 2003.
- Mümin YILDIZTAŞ, Mütareke Dönemi Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri Yayınlanmamış Doktor Tezi, İÜ, SBE, İstanbul 1997.
- Necdet SAKAOĞLU, Saray-ı Hümâyun, İstanbul 2002.
- Ömer ŞEN, Osmanlıda Mahkûm Olmak, İstanbul 2007.
- Yasemin SANER GÖNEN, "Osmanlı İmparatorluğunun Hapishaneleri İyileştirme Girişimleri", Hapishane Kitabı, Ed. Ermine G. Naskali, Hilal O. Altun, İstanbul 2010.
- Yunus UĞUR, "Şerhiye Sicilleri", DİA, XXXIX, s. 8-11.

DİVÂN-I HÜMÂYÛN ŞİKÂYET DEFTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa KÜÇÜK*

Divân-ı Hümâyûn'un idarî ve siyâsî yetkileri yanında Batılı gözlemcilerde hayranlık uyandıran tarafı adlî işlerde kendini göstermektedir. Buraya sosyal mevki, yaş, din, dil, cinsiyet farkı kesinlikle gözetilmeksizin herkes yazı ile veya bizzat başvurabilirdi. Üyeler bütün şikâyetleri dinlemek zorundaydılar.

*Dr., Başbakanlık Osmanlı Arşivi.